



Uzupełnienie standardów CPT dotyczących pozbawienia wolności w zakładzie karnym

*Wyciąg z Jedenastego Sprawozdania Ogólnego,
opublikowany w 2001*

Relacje personel – osadzeni

26. Zasadniczym elementem humanitarnego systemu penitencjarnego będzie zawsze odpowiednio zwerbowany i przeszkolony personel więzienny, który potrafi przyjąć odpowiednie nastawienie w kontaktach z osadzonymi i traktować swój zawód bardziej jako powołanie, niż tylko pracę. Budowanie pozytywnych relacji z osadzonymi powinno stanowić główny element tego powołania.

Niestety Komitet często obserwuje, że relacje pomiędzy personelem i osadzonymi mają charakter formalny i zdystansowany, a personel przyjmuje wobec osadzonych postawę surową, traktując werbalne porozumiewanie się z osadzonymi jako uboczny aspekt swojej pracy. Symptomami takiego podejścia, często obserwowanego przez Komitet, są następujące praktyki: zobowiązanie osadzonych do stawiania twarzą do ściany w oczekiwaniu, aż zwróci się do nich funkcjonariusz więzienny lub przejdzie grupa gości; zobowiązanie osadzonych do pochylania głowy i trzymania złożonych dłoni na karku w czasie poruszania się po terenie zakładu karnego; noszenie przez strażników pałek w sposób widoczny i niekiedy prowokacyjny. Tego rodzaju praktyki nie są niezbędne z punktu widzenia bezpieczeństwa i nie przyczyniają się do promowania pozytywnych relacji pomiędzy personelem a osadzonymi.

Prawdziwy profesjonalizm personelu penitencjarnego wymaga, aby był on w stanie obchodzić się z osadzonymi w sposób przyzwoity i humanitarny, zwracając przy tym uwagę na kwestie bezpieczeństwa i porządku. W tym względzie władze zakładu karnego powinny zachęcać personel do odpowiedniego poziomu zaufania oraz oczekiwania, że osadzeni chcą zachowywać się poprawnie. Rozwijanie konstruktywnych i pozytywnych relacji pomiędzy personelem więziennym a osadzonymi nie tylko zmniejszy ryzyko złego traktowania, ale także zwiększy kontrolę i bezpieczeństwo. W rezultacie praca personelu więziennego może być znacznie bardziej satysfakcjonująca.

Zapewnienie pozytywnych relacji pomiędzy personelem a osadzonymi będzie także zależeć w dużym stopniu od stałej obecności odpowiedniej liczby personelu w miejscach przebywania osadzonych, a także w pomieszczeniach, w których odbywają się zajęcia z osadzonymi. Delegacje Komitetu często stwierdzały braki w tym zakresie. Niewystarczająca liczba personelu i/lub systemy organizacji pracy, które zmniejszają możliwość bezpośredniego kontaktu z osadzonymi, w oczywisty sposób utrudniają rozwój pozytywnych relacji; ogólnie mówiąc, tego rodzaju braki stwarzają niepewne środowisko zarówno dla personelu, jaki dla osadzonych.

Należy także zauważyć, że w przypadku niewystarczającej liczby personelu może okazać się niezbędna praca w godzinach nadliczbowych, w celu utrzymania podstawowego poziomu bezpieczeństwa i systemu zaopatrzenia na terenie zakładu karnego. Taki stan rzeczy może łatwo doprowadzić do wysokiego poziomu stresu wśród personelu i jego przedwczesnego „wypalenia”, co może wzmocnić napięcie obecne w każdym zakładzie karnym.

Przemoc wśród osadzonych

27. Obowiązek pieczy nad osadzonymi spoczywający na strażnikach obejmuje odpowiedzialność za ich ochronę przed innymi współosadzonymi, którzy mogą wyrządzić im krzywdę. W istocie incydenty z użyciem przemocy wśród osadzonych są zjawiskiem regularnym we wszystkich systemach penitencjarnych; łączą się one z szeroką gamą zachowań, od subtelnych form dokuczania do jawnego zastraszania i poważnych ataków fizycznych.

Opanowanie zjawiska przemocy wśród osadzonych wymaga, aby personel penitencjarny był w stanie korzystać z przysługującej mu władzy i wykonywać zadania nadzorcze w odpowiedni sposób. Personel penitencjarny musi zachować czujność na sygnały budzące niepokój, a także być gotowy i właściwie wyszkolony, aby w razie konieczności interweniować. W tym kontekście decydującym czynnikiem jest obecność pozytywnych relacji pomiędzy personelem a osadzonymi, w oparciu o zapewnienie osadzonym bezpieczeństwa i opieki, co w dużym stopniu zależy od posiadania przez personel właściwych umiejętności komunikacji międzyludzkiej. Ponadto władze zakładu karnego muszą być gotowe do pełnego poparcia personelu, gdy korzysta on ze swojej władzy. Sytuacja może także wymagać zastosowania specyficznych środków bezpieczeństwa (włącznie ze skutecznymi procedurami przeszukań); jednakże tego typu środki mogą stanowić jedynie dopełnienie opisanych wyżej założeń. Ponadto system penitencjarny musi się także zajmować właściwą klasyfikacją i rozmieszczeniem osadzonych.

Szczególnie wysokie ryzyko napaści ze strony współosadzonych ponoszą osoby podejrzane lub skazane za przestępstwa seksualne. Zapobieganie tego typu zjawiskom jest zawsze trudnym wyzwaniem. Często stosowanym rozwiązaniem jest oddzielenie takich osadzonych od reszty populacji zakładu karnego. Jednakże ta kategoria osadzonych może ponieść duże koszty ich – względnego – bezpieczeństwa z uwagi na ograniczenie programów zajęciowych w porównaniu do osadzonych poddanych zwykłemu reżimowi więziennemu. Innym rozwiązaniem jest rozproszenie osób podejrzanych lub skazanych za przestępstwa seksualne po całym zakładzie karnym. W takim przypadku należy zagwarantować niezbędne warunki dla właściwej integracji tych osadzonych w zwykłym reżimie; w szczególności personel penitencjarny musi być gotowy do stanowczego reagowania na wszelkie przejawy wrogości lub prześladowań. Trzecim przykładem rozwiązania w tym zakresie jest przeniesienie osadzonych do innego zakładu karnego przy jednoczesnym podjęciu środków w celu ukrycia charakteru popełnionych przez nich przestępstw. Każde z powyższych rozwiązań ma swoje wady i zalety, a Komitet nie dąży do promowania określonego z nich, dyskredytując pozostałe. W rzeczywistości decyzja co do sposobu poradzenia sobie z omawianym problemem zależy głównie od konkretnych okoliczności każdego przypadku.

Przeludnienie w zakładach karnych

28. Zjawisko przeludnienia w zakładach karnych w dalszym ciągu nęka systemy penitencjarne w Europie, poważnie utrudniając próby poprawy warunków pozbawienia wolności. Już w poprzednich sprawozdaniach ogólnych podkreślano negatywne skutki przeludnienia w zakładach karnych¹. W miarę rozszerzania się pola działalności Komitetu na kontynencie europejskim, spotykano się z wysokimi wskaźnikami stosowania kary pozbawienia wolności i wynikającym z nich przeludnieniem zakładów karnych. Fakt pozbawienia wolności tak znacznej liczby obywateli Państwa nie może być przekonywająco wyjaśniony wysokim współczynnikiem przestępczości; przyczynia się do niego także nastawienie funkcjonariuszy strzegących porządku publicznego a także organów sądowych.

W takich okolicznościach przeznaczanie rosnących środków pieniężnych na nieruchomości dla potrzeb więziennictwa nie jest rozwiązaniem problemu. Należy natomiast dokonać weryfikacji prawa oraz praktyki związanej ze stosowaniem tymczasowego aresztowania oraz dostępnego wachlarza środków nieizolacyjnych. Dokładnie takie podejście jest zalecane w rekomendacji Komitetu Ministrów nr R(99) 22 o przeludnieniu w zakładach karnych i zmniejszeniu ich populacji. Komitet wyraża nadzieję, że zasady wyrażone w tej znaczącej rekomendacji zostaną rzeczywiście zastosowane przez Państwa Członkowskie; wdrażanie wspomnianej rekomendacji powinno być ściśle monitorowane przez Radę Europy.

Duże cele wieloosobowe

29. W wielu krajach wizytowanych przez Komitet, zwłaszcza w Europie Środkowej i Wschodniej, osadzonych często umieszcza się w celach wieloosobowych, w których koncentruje się całość lub większa część życia codziennego, tj. sen i aktywność dzienna, włącznie z higieną osobistą. Komitet zgłasza zastrzeżenia do samej idei takiego kwaterowania osadzonych w zamkniętych zakładach karnych. Zastrzeżenia te są tym większe, gdy w omawianych celach panuje znaczne zatłoczenie i niezdrowe warunki. Rzecz jasna, kwaterowanie w dużych celach wieloosobowych może być w pewnych krajach determinowane różnymi czynnikami, w tym kulturowymi. Tym niemniej na temat cel, w których żyją i śpią dziesiątki osadzonych razem, można powiedzieć więcej złego niż dobrego.

Duże cele wieloosobowe nieodłącznie wiążą się z brakiem prywatności życia codziennego osadzonych. Ponadto istnieje wysokie ryzyko zastraszania i przemocy. Cele wieloosobowe sprzyjają rozwojowi subkultur przestępczych i ułatwiają utrzymanie spójności takich organizacji. Utrudniają także – jeśli nie uniemożliwiają – sprawowanie właściwej kontroli przez personel penitencjarny; ściślej rzecz ujmując, w razie niepokojów w zakładzie karnym trudno uniknąć zaangażowania pomocy zewnętrznej o znacznej sile. W systemie dużych cel wieloosobowych właściwe kwaterowanie poszczególnych osadzonych, oparte na indywidualnej ocenie ryzyka i potrzeb, staje się zadaniem prawie niemożliwym. Wskazane wyżej problemy zwiększają się jeszcze, gdy przekroczono rozsądny poziom zapewnienia tych cel; poza tym w takiej sytuacji łatwiej o znaczne pogorszenie panujących warunków na skutek przeciążenia wspólnych urządzeń, takich jak umywalki czy toalety, a także niewystarczającej wentylacji.

Komitet musi jednak podkreślić, iż przechodzenie z systemu dużych cel wieloosobowych na mniejsze pomieszczenia musi się łączyć ze środkami zapewniającymi, aby osadzeni spędzali właściwą ilość czasu w ciągu dnia na czynności o różnym charakterze poza miejscem ich zakwaterowania.

¹ Drugie Sprawozdanie Ogólne – CPT/Inf (92) 3, punkt 4 oraz Siódme Sprawozdanie Ogólne – CPT/Inf (97) 10, punkty 12-15.

Dostęp do światła naturalnego i świeżego powietrza

30. Komitet często napotyka różnego rodzaju konstrukcje, takie jak metalowe żaluzje, listwy czy płyty przymocowane do okien w celach, które pozbawiają osadzonych dostępu do światła naturalnego oraz nie pozwalają na dopływ świeżego powietrza do celi. Szczególnie często stosuje się takie rozwiązania w ośrodkach dla tymczasowo aresztowanych. Komitet w pełni akceptuje szczególne środki bezpieczeństwa stosowane wobec niektórych osadzonych w celu zapobieżenia ryzyku porozumiewania się i/lub działań przestępczych. Jednakże stosowanie tego typu środków powinno mieć charakter wyjątkowy. Oznacza to, że właściwe władze muszą zbadać przypadek każdego osadzonego w celu ustalenia, czy stosowanie szczególnych środków bezpieczeństwa jest rzeczywiście uzasadnione. Ponadto nawet gdy stosowanie takich środków jest niezbędne, nie powinny one wiązać się z pozbawieniem osadzonych światła naturalnego i świeżego powietrza. Korzystanie z tych ostatnich jest podstawowym elementem życia, do którego uprawniony jest każdy osadzony; poza tym pozbawienie osadzonych dziennego światła i świeżego powietrza generuje warunki sprzyjające rozprzestrzenianiu się chorób, a zwłaszcza gruźlicy.

Komitet jest świadomy, że zapewnienie znośnych warunków życia w placówkach penitencjarnych może być bardzo kosztowne, a brak środków nie pozwala na poprawę sytuacji w wielu krajach. Jednakże przystosowanie okien w celach i usunięcie przeszkód dla dopływu światła i powietrza (a także dopasowanie – tam gdzie to wyjątkowo konieczne – innych konstrukcji zabezpieczających), nie powinno łączyć się ze znacznymi kosztami, a zarazem byłoby korzystne dla wszystkich.

Choroby zakaźne

31. Rozprzestrzenianie się chorób zakaźnych, a w szczególności gruźlicy, żółtaczk i HIV/AIDS, stało się w niektórych krajach europejskim najważniejszym problemem w zakresie zdrowia społecznego. Chociaż choroby dotyczą całości populacji, to stały się dramatycznym problemem w niektórych systemach penitencjarnych. W związku z tym Komitet był wielokrotnie zmuszony do wyrażania poważnych obaw związanych z niewłaściwością środków podejmowanych w celu zaradzenia temu problemowi. Ponadto stwierdzano, że warunki fizyczne, w których przebywają osadzeni, często przyczyniają się do rozprzestrzeniania tych chorób.

Komitet jest świadomy, że w okresach trudności gospodarczych – istniejących w wielu krajach wizytowanych przez Komitet – konieczne są cięcia budżetowe, także w więziennictwie. Jednakże niezależnie od powstałych trudności, pozbawienie danej osoby wolności zawsze łączy się z obowiązkiem pieczy, która wymaga skutecznych metod zapobiegania, wykrywania i leczenia chorób. Wypełnianie przez władze publiczne tego obowiązku jest tym ważniejsze, gdy chodzi o leczenie chorób zagrażających życiu.

Niezbędnymi elementami skutecznej strategii zwalczania wspomnianych wyżej chorób, a także zapewniania właściwej opieki osadzonym, są: korzystanie z nowoczesnych metod wykrywania, regularne dostarczanie lekarstw i innych środków leczniczych, zatrudnienie personelu troszczącego się o przyjmowanie przez osadzonych przepisanych lekarstw we właściwych dawkach i odstępach czasu, a także stosowanie – gdy to wskazane – specjalnych diet żywieniowych. Podobnie, warunki przebywania osadzonych, którzy cierpią na choroby zakaźne, muszą sprzyjać poprawie ich zdrowia; poza światłem naturalnym i dobrą wentylacją, konieczne jest utrzymanie właściwej higieny oraz brak zatłoczenia.

Poza tym chorzy nie powinni być odseparowani od reszty osadzonych, chyba że jest to ściśle konieczne ze względów medycznych lub innych. W związku z tym Komitet pragnie w szczególności podkreślić, że nie ma uzasadnienia medycznego dla izolowania osadzonych tylko z uwagi na to, że są nosicielami wirusa HIV.

W celu rozproszenia fałszywych wyobrażeń, jakie panują w tych sprawach, władze krajowe powinny zapewnić wprowadzenie pełnego programu edukacyjnego na temat chorób zakaźnych zarówno dla osadzonych, jak i dla personelu penitencjarnego. Tego rodzaju program powinien obejmować sposoby przenoszenia choroby, środki ochrony, a także stosowanie właściwych środków profilaktycznych. W szczególności należy zaakcentować ryzyko infekcji HIV lub żółtaczką typu B/C przez kontakty seksualne oraz dożylnie stosowanie narkotyków, jak również wyjaśnić rolę płynów fizjologicznych jako nośników wirusa HIV i żółtaczki.

Podkreślenia wymaga, że należy zadbać o udzielanie stosownych informacji i porad przed każdym badaniem na obecność wirusów, a także po badaniu w wypadku wyniku dodatniego. Ponadto jest oczywiste, iż informacje o zdrowiu pacjenta są objęte tajemnicą lekarską. Co do zasady, wszelkie ingerencje w tę sferę powinny opierać się na świadomej zgodzie danej osoby.

Co więcej, w celu skutecznego zapanowania nad wyżej wspomnianymi chorobami konieczne jest, aby wszystkie ministerstwa i agencje rządowe zajmujące się tą dziedziną w sposób możliwie najlepszy koordynowały swoje działania. Komitet pragnie podkreślić w tym zakresie, że powinno się zagwarantować kontynuację leczenia po zwolnieniu danej osoby z zakładu karnego.²

Ośrodki o podwyższonym rygorze bezpieczeństwa

32. W każdym Państwie istnieje określona grupa osadzonych stwarzających podwyższone ryzyko w zakresie bezpieczeństwa, co powoduje konieczność pozbawienia ich wolności w szczególnych warunkach. Przekonanie o podwyższonym ryzyku związanym z takimi osadzonymi rodzi się z charakteru popełnionych przez nich przestępstw, sposobu, w jaki znoszą przebywanie w zakładzie karnym, czy też ich profilu psychologicznego lub psychiatrycznego. Omawiana grupa osadzonych obejmuje (a przynajmniej powinna obejmować – jeśli system klasyfikowania osadzonych działa we właściwy sposób) bardzo niewielki wycinek całej populacji zakładu karnego. Jednakże grupa ta stanowi szczególny obiekt zainteresowania Komitetu, bowiem potrzeba podjęcia wobec niej szczególnych środków wiąże się z większym ryzykiem niehumanitarnego traktowania.

Osadzeni, którzy stwarzają szczególnie wysokie ryzyko w zakresie bezpieczeństwa, powinni w obrębie swoich cel korzystać ze stosunkowo łagodnego reżimu, który rekompensowałby im uciążliwości związane z dozorem. W szczególności osadzeni tej kategorii powinni mieć możliwość spotkań ze współosadzonymi, a także korzystania z wyboru zajęć. Należy dołożyć szczególnych starań, aby rozwijać dobrą atmosferę wewnętrzną na terenie ośrodków o zaostrowym rygorze bezpieczeństwa. Celem tych starań powinno być zbudowanie pozytywnych relacji pomiędzy personelem a osadzonymi. Ma to znaczenie nie tylko dla humanitarnego traktowania osadzonych, lecz także dla utrzymania skutecznej kontroli i bezpieczeństwa, także jeśli chodzi o bezpieczeństwo osobiste personelu.

Istnienie odpowiedniego programu zajęć jest równie ważne – jeśli nie ważniejsze – na terenie placówek o zaostrowym rygorze bezpieczeństwa, co w zwykłych ośrodkach penitencjarnych. Tego rodzaju program może wiele zdziałać w celu zniwelowania szkodliwych skutków życia w napiętej atmosferze dla osobowości osadzonego. Zajęcia zaproponowane osadzonym powinny być możliwie urozmaicone (nauka, sport, praca połączona z doskonaleniem zawodowym, itp.). Odnosnie – w szczególności – zajęć związanych z pracą, oczywiste jest, że względy bezpieczeństwa mogą uniemożliwić podjęcie wielu rodzajów pracy w odróżnieniu od zwykłej placówki penitencjarnej. Jednakże nie oznacza to, że osadzonym w miejscach o szczególnym rygorze powinno się stwarzać możliwość podjęcia wyłącznie nużącej pracy.

² Por. także „Opieka zdrowotna w zakładach karnych”, podrozdział „choroby zakaźne”.

Jest także zrozumiałe, że osadzeni nie powinni być poddawani reżimowi zaostrego bezpieczeństwa dłużej, niż to konieczne z uwagi na istniejące ryzyko. Wymaga to regularnej weryfikacji decyzji o umieszczeniu w danej placówce. Tego rodzaju weryfikacje powinny być zawsze oparte na ciągłej ocenie indywidualnego osadzonego przez specjalnie wyszkolony personel. Poza tym osadzeni powinni być informowani na tyle, na ile to możliwe o powodach ich umieszczenia w placówce o zaostrowym rygorze, a także ewentualnym przedłużeniu tej decyzji; w ten sposób umożliwi się osadzonym skuteczne korzystanie z dróg zaskarżenia decyzji o umieszczeniu w placówce tego rodzaju.

Osadzeni odbywający karę dożywotniego lub długoletniego pozbawienia wolności

33. W wielu krajach europejskich rośnie liczba osadzonych, którzy odbywają karę dożywotniego lub wieloletniego pozbawienia wolności. W czasie niektórych wizytacji Komitet stwierdził, że sytuacja tych osadzonych pozostawia wiele do życzenia w zakresie warunków fizycznych, zajęć i możliwości kontaktów międzyludzkich. Poza tym wielu takich osadzonych podlega szczególnym restrykcjom, które mogą powiększyć szkodliwe skutki długoletniego pozbawienia wolności; przykładami takich restrykcji jest stałe oddzielenie od reszty populacji zakładu karnego, zakładanie kajdanek na czas przebywania poza celą, zakaz komunikowania się z innymi osadzonymi oraz ograniczenie liczby przysługujących im odwiedzin. Komitet nie widzi uzasadnienia dla stosowania restrykcji wobec wszystkich osadzonych na wieloletnie pozbawienie wolności, bez właściwego rozważenia indywidualnego ryzyka, jakie mogą – lub nie – stwarzać tego rodzaju osadzeni.

Długoletnie pozbawienie wolności może wywoływać u osadzonych liczne skutki alienujące społecznie. Poza skutkami związanymi z kategoryzacją, osadzeni odbywający długoletnie kary mogą doświadczać pewnych problemów psychologicznych, włącznie z utratą poczucia własnej wartości oraz utratą umiejętności społecznych, a także przejawiać tendencje do coraz większego oderwania od reszty społeczeństwa, do którego większość z tych osadzonych ostatecznie powróci. Zdaniem Komitetu reżimy odbywania kary pozbawienia wolności w przypadku tej kategorii osadzonych powinny niwelować opisane wyżej skutki w pozytywny i aktywny sposób.

Osadzeni, o których mowa, powinni mieć dostęp do szerokiej gamy zróżnicowanych zajęć (praca, najlepiej połączona z kształceniem zawodowym, nauka, sport, rekreacja/praca w grupie). Poza tym osadzeni powinni mieć możliwość korzystania z wyboru co do sposobu spędzania czasu, co sprzyja poczuciu autonomii i osobistej odpowiedzialności. Należy podjąć dodatkowe kroki w celu nadania znaczenia okresowi pozbawienia wolności; ważnym elementem pomagającym takim osadzonym w poradzeniu sobie z długotrwałym pozbawieniem wolności i – gdy nadejdzie czas – w przygotowaniu się do opuszczenia placówki jest w szczególności opracowanie indywidualizowanego planu resocjalizacji i właściwe wsparcie psychospołeczne. Ponadto negatywne skutki odrębnego podejścia do osadzonych odbywających długoletnie kary można niwelować – pomagając im tym samym w lepszym przygotowaniu się do życia po zakończeniu okresu kary – poprzez umożliwienie utrzymywania kontaktów ze światem zewnętrznym.